

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПРАВОВАДАТНІСТЬ» ТА «ДІЄЗАДАТНІСТЬ» У ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

АРТИКУЛЕНКО Олександр Вікторович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.72.032.1

Стаття посвячена розгляду деяких теоретических аспектів правосуб'єктності, а саме, визначенню співвідношення понять «правоздатність» і «дієздатність» в правосуб'єктності юридического лица. Вибрана тема є актуальною, оскільки правосуб'єктність, як здатність конкретного лица бути суб'єктом громадянського права, носить «маску» участника громадянських правовідносин, є однією з суттєвих можливостей суб'єкта, умовою його існування.

На основі проведеного наукового пошуку зроблено висновок про те, що правосуб'єктність юридического лица містить в собі дві складові частини – це правоздатність і дієздатність, останні не є передумовою правосуб'єктності, як і навпаки. Аналіз діючого законодавства дозволяє утвердити, що організація може мати або універсальну, або обмежену правоздатність. При цьому, універсальна правоздатність виникає в момент створення юридического лица, а обмежена – в момент вступлення рішення суду об цьому в дію.

Встановлено, що найбільш обґрунтованою і послідовною є та точка зору, згідно з якою структура дієздатності містить два елементи – це здатність і деліктоздатність. Здатність вказує на здатність суб'єкта своїми діями виконувати угоди або інші юридически значимі дії. Деліктоздатність – це здатність лица нести відповідальність за свої дії (бездіяльність). І якщо їх порівняти з поняттям дієздатності, то стає очевидним,

що остання повністю поглинає як здатність, так і деліктоздатність. В свою чергу, ліцензування, встановлення виняткових видів діяльності, інші фактори є встановленням визначених меж дієздатності юридического лица. Обсяг дієздатності юридического лица також залежить від виконання визначених умов.

Ключові слова: організація, юридическе лицо, правоздатність, статус, учасник громадянських правовідносин, правосуб'єктність, дієздатність, здатність, деліктоздатність.

Постановка проблеми

У сучасній цивільній науці не виступає дискусія щодо цивільної правосуб'єктності юридическої особи. При цьому, спіри ведуться у різних напрямках. Це не лише питання структури цієї категорії, а й співвідношення її елементів, зміст кожного з них, момент виникнення, види тощо [1, с. 138–145]. Більше того, у теорії права часто ставиться під сумнів доцільність існування самого терміну «правосуб'єктність».

Зважаючи на те, що правосуб'єктність, як здатність конкретного особи бути суб'єктом цивільного права, носить «маску» участника цивільних правовідносин, є однією з суттєвих властивостей суб'єкта, умовою його існування, то визначення її структури вказує на актуальність досліджень у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню цивільної правосуб'єктності юридичних осіб, її складових приділяли увагу такі вчені, як: М. Агарков, О. Ананських, І. Бейцун, В. Борисова, С. Братусь, Л. Винар, І. Жигалкін, Ю. Жорнокуй, В. Зелеський, А. Зеліско, О. Зозуляк, Т. Карнаух, Н. Козлова, О. Літвіна, Т. Пономарева, А. Слугін, І. Тарасов, Л. Федюк, К. Флейшиць та ін.

Метою статті є визначення співвідношення понять «правоздатність» та «дієздатність» у правосуб'єктності юридичної особи.

Виклад основного матеріалу

Незважаючи на те, що ЦК України не містить поняття правосуб'єктності зауважимо, що його використання у доктрині цивільного права вже стало традиційним. Найбільш лаконічне визначення цього поняття було запропоновано М. С. Малейним, який зазначає, що мати правосуб'єктність – значить бути суб'єктом права [2, с. 115–123]. Разом із тим, якщо розуміння правосуб'єктності серед учених майже не викликає сумнівів, то щодо його значення та елементів у теорії права точиться дискусія. Наведемо деякі точки зору, які стануть у подальшому предметом дослідження.

Так, одні дослідники розглядають правосуб'єктність за межами право- та дієздатності. Зокрема, зауважується, що останні є необхідною передумовою виникнення та існування правосуб'єктності, але не її складовими частинами [3, с. 23–24]. Інші ж навпаки стверджують, що правоздатність та дієздатність є і передумовами, і складовими частинами цивільної правосуб'єктності [1, с. 138; 4, с. 125–126; 5, с. 21].

Аналіз наведених точок зору дозволяє приєднатися до позиції С. К. Лісецького, який справедливо зазначає, що одне і те ж явище не може одночасно бути і частиною, і передумовою іншого явища [6, с. 56]. Адже передумова має існувати «перед» наслідком, фігурувати ще до виникнення

останнього, а тому має бути зовнішньою по відношенню до того результату, який породжує. У свою чергу, складовий елемент є частиною цілого, яке виникає після того, як причина (передумова) виконає свою функцію. Тому правоздатність та дієздатність можуть становити або передумови, або складові елементи (частини) правосуб'єктності. Проаналізуємо обидва варіанти.

Якщо право- та дієздатність є передумовами виникнення та існування правосуб'єктності, то необхідно дійти висновку, що перші два поняття є несумісними з останнім та виявити їх відмінні риси. Адже у цьому випадку, відповідно до методу «Кола Ейлера», жоден елемент обсягу відповідного поняття не має належати (входити) до обсягу іншого поняття.

Для порівняння вищевказаних понять наведемо спочатку їх найбільш загальні визначення. Зокрема, правосуб'єктність зазвичай розуміється як здатність особи виступати суб'єктом цивільного права. У свою чергу, правоздатність – це здатність особи мати цивільні права та обов'язки, а дієздатність – здатність своїми діями набувати суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки.

Як можна помітити, при розкритті всіх трьох понять в основу покладено «здатність особи». При цьому, правосуб'єктність вказує на те, що суб'єкт права – це лише потенційний учасник цивільних правовідносин [1, с. 98–99; 7, с. 39], він може ним бути (стати). Разом із тим, щоб бути потенційним учасником цивільних правовідносин, потенційний учасник суспільних відносин повинен мати здатність бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків. Адже цивільні правовідносини – це ті правові зв'язки, які виникають між суб'єктами щодо об'єктів цивільного права. А як відомо, правові зв'язки між учасниками встановлюються за допомогою взаємних прав та обов'язків.

Отже, щоб бути потенційним учасником цивільних правовідносин, особа повинна бути здатною мати (розглядатися потенційним носієм) суб'єктивні права та обов'язки. І навпаки. Якщо особа є по-

тенційним учасником цивільних правовідносин, то це вказує на її правоздатність, тобто потенційну можливість бути носієм прав та обов'язків.

Виходячи з наведеного, можна зробити лише один висновок: правоздатність є складовою правосуб'єктності.

Щодо дієздатності, то вважаємо, що вона також становить частину правосуб'єктності, а не передумову виникнення та існування останньої. Адже якщо суб'єкт права – це потенційний учасник цивільних правовідносин, то він має бути здатним не лише виступати носієм прав та обов'язків, а й здатним набувати їх, здійснювати набуті права та виконувати відповідні обов'язки. У протилежному випадку, суб'єктивні права, як межі можливої поведінки, та обов'язки, як межі належної поведінки, втрачали б свій сенс.

Вищенаведене дозволяє підтримати позицію, що правоздатність та дієздатність є складовими правосуб'єктності. Однак потребує уточнення кількість таких складових елементів (частин). Одні вчені стверджують що їх лише дві [1, с. 138; 8, с. 17; 9, с. 39–41]. Інші виходять із того, що обсяг поняття правосуб'єктності повністю вичерпується трьома складовими елементами. Такою частиною поряд із правоздатністю та дієздатністю є деліктоздатність [10, с. 64].

Вважаємо, що найбільш обґрунтованою та послідовною є та точка зору, відповідно до якої структура дієздатності містить у собі два елементи – це правочиноздатність та деліктоздатність. Правочиноздатність вказує на здатність суб'єкта своїми діями вчиняти правочини або навіть інші юридично значущі дії. Деліктоздатність – це здатність особи нести відповідальність за свої дії (бездіяльність). І якщо їх порівняти із поняттям дієздатності, то стає очевидним, що остання повністю поглинає як правочиноздатність, так і деліктоздатність. Правочиноздатність охоплюється такою частиною дієздатності, як «здатність своїми діями набувати» права та обов'язки, а деліктоздатність – здатністю нести обов'язки, адже відповідальність, за своєю суттю, це обов'язок

відшкодувати шкоду (збитки), завдані однією особою іншій.

Традиційно вважається, що на відміну від фізичних осіб у юридичних осіб правоздатність та дієздатність виникають і припиняються одночасно. При цьому стверджується, що існують вони нерозривно, а їх зв'язок вбачають настільки тісним, що деякі автори навіть не вважають за доцільне розглядати дієздатність юридичної особи окремо [6, с. 57].

Разом із тим подібний підхід заслуговує на критичне ставлення. Незважаючи на те, що ці правові категорії взаємозалежні та у сукупності своїй утворюють правосуб'єктність юридичної особи, вони не є тотожними, їх обсяг поставлено у залежність від різних умов.

Розглядаючи правоздатність як гіпотетичну здатність особи мати суб'єктивні права та обов'язки, яка залежить та фіксується державою [11, с. 148], як соціально-юридичну властивість [12, с. 81], необхідно зазначити, що у юридичних осіб вона, відповідно до ст. 91 ЦК України є загальною (універсальною). Такий висновок базується на аналізі змісту наведеної статті де вказано, що юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Тобто обсяг цивільної правоздатності людини та організації визначається їх природними властивостями. Як виняток із загального правила, ч. 2 ст. 91 ЦК України передбачає можливість обмеження загальної цивільної правоздатності юридичної особи, але лише за рішенням суду.

Таким чином, аналіз змісту ч.ч. 1, 2 ст. 91 ЦК України дозволяє стверджувати, що організація може мати або універсальну правоздатність, або обмежену. Універсальна виникає у момент створення юридичної особи, а обмежена – у момент вступу рішення суду про це в силу. І подібна думка вже висловлювалася у вітчизняній юридичній літературі [11, с. 156]. Разом із тим поряд з існуванням універсальної та обмеженої правоздатності поширеною є точка зору, що існує і спеціальна правоздатність юридичної особи.

По-перше, визнання спеціальної правоздатності є традиційним для теорії цивільного права [13, с. 123–130]. По-друге, сучасні вітчизняні дослідники аргументують свою позицію, ґрунтуючись на підставі системного тлумачення ч. 3 ст. 91 ЦК України, у якій зазначено, що юридичні особи можуть здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання ними спеціального дозволу (ліцензії). Зазначені автори вважають, що оскільки вказана норма міститься у статті під назвою «Цивільна правоздатність юридичної особи», то і стосується лише правоздатності. А оскільки обсяг видів діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання спеціального дозволу (ліцензії) буде змінюватися, то це має «вказувати на обмеження чи то розширення правоздатності юридичної особи» [14, с. 14; 15, с. 142–143].

Аналіз наведеної точки зору дозволяє погодитися з тим, що місце ч. 3 ст. 91 ЦК України мало б вказувати на те, що вона стосується правоздатності. Проте буквально тлумачення змісту норми свідчить про інше. Справа у тому, що у ч. 3 ст. 91 ЦК України вказується на можливість особи здійснювати окремі види діяльності. А як відомо, можливість (здатність) своїми діями набувати суб'єктивні права (обов'язки) та нести відповідальність (здійснювати окремі види діяльності) охоплюється поняттям не правоздатності, а дієздатності. Тому логічним є висновок, що ліцензування впливає не на обсяг правоздатності, а на обсяг дієздатності.

Підтвердження зроблених висновків можна зустріти й у інших нормативно-правових актах України. Так, наприклад, визначення професійної діяльності з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку, як виключного виду діяльності торговців цінними паперами, може скласти враження, що має місце обмеження правоздатності для інших учасників цивільних правовідносин (не торговців цінними паперами) на подібний вид діяльності (ч. 1 ст. 17 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»). Але у цьому випадку знову ж іде мова про здатність вчиняти певні види

діяльності (управління цінними паперами, купівля та продаж) і ніяк не обмежує здатність, наприклад, мати у власності такі об'єкти.

Таким чином, ліцензування, встановлення виключних видів діяльності інші чинники мають розглядатися як встановлення певних меж дієздатності, а не правоздатності. Причому, такий висновок є виправданим та повністю узгоджується із співвідношенням цих понять та їх розумінням для фізичних осіб.

Правоздатність вказує лише на здатність мати права та обов'язки і не залежить від можливості вчиняти дії на їх набуття. Так, наприклад, право на найменування, на місцезнаходження виникає у юридичної особи без вчинення нею будь-яких дій, оскільки вони виникають у момент створення організації. І це відбувається у межах правоздатності. При цьому, реалізувати свою дієздатність такий суб'єкт ще не в змозі, наприклад, у зв'язку з відсутністю органів юридичної особи, які знаходяться на стадії створення. Заборона вчиняти певні види діяльності не впливає на здатність суб'єкта мати ті права та обов'язки, які вже були набуті.

У свою чергу, обсяг дієздатності залежить від настання певних умов. Наприклад, для фізичної особи – це досягнення певного віку, реєстрація шлюбу до досягнення повноліття, рішення суду у разі наявності психічних розладів, які істотно впливають на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, або наявність хронічного, стійкого психічного розладу, що не дозволяє усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними тощо. Від настання тих чи інших умов залежить і обсяг правочиноздатності і деліктоздатності суб'єкта. Так, малолітня особа може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, але не має деліктоздатності, а підприємницьку діяльність може здійснювати лише та фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність, при умові її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Тому доволі логічним виглядає те, що обсяг дієздатності юридичної особи також поставлено у залежність

від настання певних умов, хоч і відмінних від тих, що встановлені для фізичних осіб. Наприклад, створення організації з виключним видом діяльності, одержання спеціального дозволу (ліцензії), припинення дії ліцензії тощо.

Висновки

На підставі проведеного аналізу встановлено, що правосуб'єктність юридичної особи містить у собі дві складові – це правоздатність та дієздатність. Останні не є передумовою правосуб'єктності, як і навпаки, адже одне і те ж явище не може одночасно бути і частиною, і передумовою іншого явища.

Організація може мати або універсальну, або обмежену правоздатність. Універсальна правоздатність виникає у момент створення юридичної особи, а обмежена – у момент вступу рішення суду про це в силу.

Структура дієздатності містить правочиноздатність та деліктоздатність. У свою чергу, ліцензування, встановлення виключних видів діяльності та інші чинники є встановленням певних меж дієздатності. Тобто обсяг дієздатності юридичної особи залежить від настання певних умов.

Зроблені висновки вказують на необхідність проведення подальших наукових досліджень правосуб'єктності юридичних осіб.

Література

1. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. – Х. : Право, 2017. – 808 с.
2. Малєин Н. С. О понятии, ограничении и защите правосубъектности граждан / Н. С. Малєин // Теоретические вопросы гражданского права : сб. науч. ст. – М. : Госюриздат, 1980. – С. 115–123.
3. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс. – Рига : Зинатне, 1976. – 187 с.
4. Гражданское право: учеб.: в 4 т. Т. 1 / отв. ред. Е. А. Суханов. 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: ВолтерсКлувер, 2004. – 720 с.

5. Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица / Н. В. Козлова. – М. : Статут, 2005. – 476 с.

6. Лисецкий С. К. Некоторые вопросы структуры правосубъектности юридического лица / С. К. Лисецкий // Сестник СамГУ. – 2013. № 8/1 (109). – С. 56–60.

7. Слепнев А. В. Соотношение субъекта права и правоотношения / А. В. Слепнев // История государства и права. – 2007. – № 24. – С. 38–40.

8. Остапенко С. В. Сделкоспособность граждан как гражданско-правовая категория : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. В. Остапенко. – Волгоград, 2011. – 19 с.

9. Скоробогатова В. В. Правосубъектность граждан в российском гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Скоробогатова. – Иркутск, 2008. – 210 с.

10. Илларионова Т. И. Структура гражданской правосубъектности // Правовые проблемы правосубъектности: межвуз. сб. науч. тр. Вып. 62 / отв. ред. проф. О. А. Красавчиков. – Свердловск: УрГУ, 1978. – С. 64.

11. Зозуляк О. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти: монографія / О. Зозуляк. – Тернопіль : підручники і посібники. 2017. – 432 с.

12. Гражданское право Украины : [учеб. для вузов системы МВД Украины]: в 2 ч. Ч. 1 / А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др.; под ред. проф. А. А. Пушкина, доц. В. М. Самойленко. – Х. : Ун-т внутр. дел; Основа, 1996. – 440 с.

13. Борисова В. І. Релігійна організація – функціональний вид підприємницьких організацій / В. І. Борисова // Право України. – 2014. – № 2. – С. 123–130.

14. Винар Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Винар. – Львів, 2006. – 21 с.

15. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин : монографія / А. В. Зеліско. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. – 445 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду деяких теоретичних аспектів правосуб'єктності, зокрема, визначенню співвідношення понять «правоздатність» та «дієздатність» у правосуб'єктності юридичної особи. Обрана тема є актуальною, оскільки правосуб'єктність, як здатність конкретної особи бути суб'єктом цивільного права, носити «маску» учасника цивільних правовідносин, є однією з істотних властивостей суб'єкта, умовою його існування.

На підставі проведеного наукового пошуку було зроблено висновок, що правосуб'єктність юридичної особи містить у собі дві складові частини – це правоздатність та дієздатність. Останні не є передумовою правосуб'єктності, як і навпаки. Аналіз чинного законодавства дозволив стверджувати, що організація може мати або універсальну, або обмежену правоздатність. При цьому, універсальна правоздатність виникає у момент створення юридичної особи, а обмежена – у момент вступу рішення суду про це в силу.

Встановлено, що найбільш обґрунтованою та послідовною є та точка зору, відповідно до якої структура дієздатності містить у собі два елементи – це правочиноздатність та деліктоздатність. Правочиноздатність вказує на здатність суб'єкта своїми діями вчиняти правочини або навіть інші юридично значущі дії. Деліктоздатність – це здатність особи нести відповідальність за свої дії (бездіяльність). Якщо їх порівняти із поняттям дієздатності, то стає очевидним, що остання повністю поглинає як правочиноздатність, так і деліктоздатність. У свою чергу ліцензування, встановлення виключних видів діяльності інші чинники є встановленням певних меж дієздатності юридичної особи. Обсяг дієздатності юридичної особи також поставлено у залежність від настання певних умов.

Ключові слова: організація, юридична особа, правоздатність, статус, учасник цивільних відносин, правосуб'єктність, дієздатність, правочиноздатність, деліктоздатність.

SUMMARY

The article is focused on the consideration of some theoretical aspects of legal personality, in particular, on determining the relation between the concepts of «formal legal capacity» and «dispositive legal capacity» within the legal personality of a legal entity. The chosen theme is relevant, since legal personality, as the ability of a particular person to be a subject of civil law, to wear a «mask» of a participant in civil legal relations, is one of the essential properties of the subject, a condition for his existence.

On the basis of the conducted scientific research, the author has concluded that the legal personality of a legal entity includes two components – it is formal legal capacity and dispositive legal capacity. The latter are not a prerequisite for legal personality, as well as the other way round. The analysis of the current legislation allowed to state that the company may either have an universal or limited formal legal capacity. At the same time, the universal formal legal capacity arises at the time of the formation of a legal entity, and the limited – arises at the moment, when a court decision on this becomes valid.

It has been established that the most reasonable and consistent point of view is that one, in accordance to which the structure of dispositive legal capacity includes two elements – bargaining power and passive dispositive capacity. Bargaining power indicates on the ability of the subject to make transactions by his actions, or even other legally significant actions. Passive dispositive capacity is the ability of a person to be responsible for his actions (omission). And if they are compared with the notion of dispositive legal capacity, then it becomes obvious that the latter completely absorbs both bargaining power and passive dispositive capacity. In turn, licensing, the establishment of exclusive kinds of activity, other factors are the determination of certain limits of dispositive legal capacity of a legal entity. The volume of dispositive legal capacity of a legal entity also depends on the occurrence of certain conditions.

Key words: company, legal entity, formal legal capacity, status, a participant in civil relations, legal personality, dispositive legal capacity, bargaining power, passive dispositive capacity.